

בעיות הכרוכות בחקר נביי היהודים

אירנה גרבל, ירושלים

א. המבנה הפנימי

בתחום זה יש לבדוק ולהביא בחשבון גם את התכונות שנכנסו לניב יהודי מסוים בעקבות מיזוגם של ניבים יהודיים שונים של אותה הלשון שנוצרה בנסיבות היסטוריות שונות, ואף בהשפעת העברית.

1. מערכת ההגיים

(א) עיצורים

(1) לשמירה על הלועיים בניבים יהודיים-איראניים באזורי-הספר (לאו דווקא

כמלים עבריות) גורמים שונים: בניבי אסיה התיכונה וביהודית-טאטית — השמרנות לגבי יסודות עבריים וערביים, בניגוד להשפעתה של הפרסית החדשה על הניבים התיכוניים; בניבי פרס המערבית — אולי השפעת המרכזים בבבל. (2) ה־ר הענבלית ביהודית-העיראקית מצביעה על שמירת המצב בניבים הקדומים של העברית-העיראקית; הוא הדין ב־ר המכתשית שבניב היהודי של אלג'יר העיר.

(3) השורקים. מעברה של ש ל־ס בניבים של המערב התיכון (בעיקר של תונים) חל, כנראה, בהשפעתם של מגורשי ספרד. בעיית טשטוש ההבדלים בין ההגיים ש—ש—ס—צ—ז—ז' בניבי ג'רבה ומארוקו צריכה עיון; מכל־מקום יש לזכור, שבמלים העבריות שבעגות המוסלמים נתקיימו הבדלים אלה בבירור. (על התופעה המקבילה בניבים הצפוניים של היידיש הליטאית ראה להלן, ב.1.)

(ב) תנועות

(1) ביצועיהן של הפונימות |ɔ| ו־|u| בניבי המערב אינם מותנים, כבניבים המוסלמיים, אלא חופשיים, אולי בגלל גורמים פסיכולוגיים-חברתיים. (על תופעה דומה בניבי לאדינו ראה להלן, ב.1.)

(2) ביצועיהם של הדיפתונגים |ei| ו־|oi| ביידיש הקורלאנדית מעידים, כנראה, על נודי היהודים מאיזור הפראנקונית התחתית.

2. מערכת-הצורות

(א) בניב היהודי-העיראקי משתקפת מערכת-צורות קדומה יותר.

(ב) מערכת-הצורות בניב היהודי-הארמי של אורביג'אן הפרסית מעידה על קירבה לניב הארמית-הנוצרית של הרי כורדיסטאן דווקא; שמא יש בכך רמז למקור הנדודים מאותו האיזור או לקדמותו של הניב היהודי?

3. התחביר

יש להבחין בין תחביר שבתרגום (נוסח עברי-טייטש) ובין תחביר הלשון המדוברת ממש. רק בשני מקרים נשתווה השני לראשון; (א) בקראית הצפונית-המערבית, בגלל ריחוקם של דובריה ממוצא נדודיהם בקרים; (ב) במידת-מה ביידיש; אך כאן תיתכן גם השפעתו של הרובד התחתון הרומאני.

ב. השפעתן של לשונות האיזור שמוצאן אחר

1. במערכת-ההגיים

בהשפעה כזו יש לראות עדות נאמנה לזמן הרב שישבו היהודים באותו האיזור. (א) טשטוש ההבדל בין שורקי הצפירה והפריצה בניב הצפוני של היידיש הליטאית מעיד על השפעת הלשון הביילורוסית או על מוצא נדודיהם של היהודים מאיזור הפולנית-המזרחית (א' ויינרייך).

(ב) המעבר מ־|o| ל־|u| ומ־|e| ל־|i| בהברה פתוחה בלתי-מוטעמת בניבי הלאדינו הבאלקאנית מעיד על השפעתם של ניבי היוונית, או אף על רובד תחתון יווני ממש.

(ג) תופעת הניחות (האמפאטיזאציה), המתפשט על מלים שלמות (ובמקרים מסוימים על הברות מסוימות בלבד) ביהודית-הארמית של אורבייג'אן הפרסית (וכנראה אף של כורדיסטאן) מקורו בוודאי ברובד התחתון הכורדי; על כך מצביע ביצוען הנחת של המלים העבריות המכילות פונימות נחתות מסוימות (בניגוד להתפתחותן של פונימות אלה בארמית החדשה עצמה), שהרי היסודות העבריים נקלטו בכל ניב יהודי בשלבו הקדום ביותר (ראה מאמרי, העומד להתפרסם בספר היובל לכבוד ח"י פולוצקי).

(ד) הטעם מלרע ברוב הצורות של הניב הנזכר בסעיף (ג), בניגוד לדרכי-ההטעמה בשאר ניביה של הארמית החדשה, מעיד על השפעת הכורדית או התורכית-האזורית של שתיהן.

2. במערכת-הצורות

השפעה כזו מועטת בדרך-כלל, אך במידה שהיא מצויה (כגון בידיש, בלאדינו, ביהודית-הארמית של פרס הצפונית-המערבית) היא מעידה על קדמות השימוש בלשון הלועזית בפי היהודים.

3. בתחביר

על ההשפעה בתחום זה ניתן לומר — נוסף על מה שנאמר בסעיף 2 — שבדרך-כלל היא מעידה (א) על הערכת-יתר של לשון-המדינה (כגון בידיש של ארצות-הברית); או (ב) על השתלבותם החברתית של היהודים באיזור (כגון בניבים הנ"ל של היהודית-הארמית), או (ג) שיש לראות בה ראייה מסייעת לרובד התחתון הנור של אותו הניב היהודי.

4. באוצר המלים והביטויים

(א) באוצר המלים. — אחוז היסודות השאולים באוצר-המלים של ניב יהודי מסוים וחלוקתם לסוגי-משמעות שונים מעידים על מידת התערותם של היהודים בסביבה הזרה ועל תחומיה של התערות זו (כלכלה, חברה ותרבות). בעיקר חשובים כאן התרגומים שבשאיילה (calques), לא תמיד ניתן לקבוע את זמני השאיילות — אף לא את הזמנים היחסיים — אך כאן ניתן להיעזר במידת השתלבותם של היסודות הזרים במבנהו של הניב היהודי.

(ב) ההשפעה הזרה בתחום צירופי-המלים האידיומאטיים מעידה במיוחד על השתלבותם החברתית באיזור-מגוריהם (בייחוד באזורים של דוברי ארמית).

ג. סיכום

רבה חשיבותו של חקר ניבי היהודים מבחינה היסטורית וחברתית. כבר נעשו ונעשים מחקרים חשובים בתחום זה בידי יחידים, אלא שאין די בכך. בעיקר לניבים היהודיים של לשונות המזרח צפויה סכנת כליון, בגלל היסולן של גולות רבות וריכוז שביהן במדינת ישראל. כאן יש צורך חיוני בעבודת-צוות ענפה ומאומצת. לשם כך יש להקים בארצנו מרכז לחקר ניבי היהודים, שבו ייקבעו במשותף ובמותאם מטרות העבודה ושיטותיה.